

Туркистонда мустабид совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва унга қарши қуроли ҳаракат.

Режа:

- 1. Россияда 1917 йил февраль буржуа-демократик инқилоби, подшо ҳокимиятининг ағдарилиши, унинг ўлкамизга таъсири.**
- 2. Туркистон Мухторияти ҳукумати ва унинг фаолияти**
- 3. Туркистонда совет ҳокимиятига қарши қуроли ҳаракат**
- 4. Хива хонлигининг тугатилиши. ХХСРнинг тузилиши ва ундаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар.**
- 5. Бухоро амирлигининг ағдарилиши. БХСРнинг ташкил топиши ва ундаги сиёсий ўзгаришлар**

1. Россияда 1917 йил февраль буржуа-демократик инқилоби, подшо ҳокимиятининг ағдарилиши, унинг ўлкамизга таъсири.

1917-йилнинг март-апрел ойларида Маҳмудхўжа Бехбудий, Мунаввар Қори, Убайдулла Хўжаев, Фитрат, Файзулла Хўжаев, Садриддин Айний, Мустафо Чўқай, Муҳаммаджон Тинишбоев, Шерали Лапин (1868-1919), Аҳмад Закий Валидий (1890-1970), Обиджон Маҳмудов (1858-1936) ўлкада янги ташкил қилинган "Шўрои Исломия" (1917 йил март), "Шўрои Уламо" (1917 йил июн), "Турон" жамиятлари ва "Турк адами Марказият (федералистлар) фирқаси" (1917 йил июл), "иттифоқи муслимин" (1917 йил сентябр) сиёсий партияларининг тузилишида муҳим рол ўйнадилар.

1917-йилнинг ўзида тўрт марта Бутунтуркистон мусулмонлари қурултойи ўтказилди. Тошкентда бўлган I-қурултойда демократик Россия таркибида Туркистон Мухториятини ташкил этиш ғояси олға сурилди.

Мустафо Чўқай раислигида Туркистон мусулмонлари Маркази Кенгаши тузилди. Унга Валидий, Мунаввар Қори, Бехбудий, У.Хўжаев, О.Маҳмудов, Тошпўлатбек Норбўтабеков, Ислон Шоаҳмедов ва бошқалар аъзо қилиб сайланди. Мунаввар Қори ва Садриддинхон Шарифхўжа бошчилигида Тошкент қўмитаси, Бехбудий раҳбарлигида Самарқанд ва Носирхон тўра етакчилигида Фарғона бўлими ҳам ташкил топди. Марказий шўронинг органи сифатида "Нажот" (муҳаррири-Мунаввар Қори), кейинчалик "Кенгаш" (муҳаррири-Валидий) газеталари чиқа бошлади.

1917-йил 20-сентябрда Тошкентда бўлиб ўтган Туркистон ва Қозоғистон мусулмонларининг қурултойи "уламочилар" билан "шўрои исломчилар" ўртасидаги бахсларга қарамай, ниҳоят, келишиш ва муроса йўлини топди. Қурултойда "Шўрои Исломия", "Шўрои Уламо", "Турон" ва бошқа сиёсий ташкилотларни бирлаштириш йўли билан бутун Туркистон минтақаси учун умумий бўлган "Иттифоқи муслимин" деган сиёсий партия тузишга қарор қилинди ва Туркистоннинг бўлажак сиёсий тузуми сифатида "Туркистон Федератив Республикаси" ни тузиш белгиланди.

1917.25.10да (7 ноябр) В.И.Ленин бошчилигидаги болшевиклар Петроградда Муваққат ҳукуматни ағдариб ҳокимиятни эгалладилар. 28-октябрда Тошкентнинг янги шаҳарида рус ишчилари ва солдатлари ва генерал Коровиченко ўртасидаги тўқнашувдан сўнг болшевиклар ғалаба қозониб, 1 ноябрда Коровиченко ва Муваққат ҳукуматнинг Туркистон Кўмитаси қамоққа олинди. Тошкентда зўравонлик йўли билан совет ҳокимияти ўрнатилди.

1917-йил 15-22 ноябрда Тошкентда бўлган Ўлка рус ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советларининг XII сиздида 15 кишидан иборат ҳукумат-Туркистон ўлкаси Халқ Комиссарлари Совети тузилди. Унда 8 ўрин сўл эсерларга, 7 ўрин болшевиклар билан максималистларга берилди (фақат русийзабон европаликлар). Муваққат ҳукуматнинг барча бўғинлари тугатилиб, ўрнига жазо органлари ва совет бошқарув тизими ўрнатилди. Инқилобий трибуналлар ташкил этилди. Туркистон ХКС 1917-йил охирларида "Шўрои Исломия" ва бошқа маҳаллий демократик ташкилотларни тарқатиб юборди

2. Туркистон Мухторияти ҳукумати ва унинг фаолияти 1917й. (9.12) Қўқон шаҳрида Туркистон мусулмонларининг фавқулодда IV қурултойида Мухторият ва мустақиллик эълон қилиш фикри қўллаб-қувватланди. Мазкур давлатнинг номи **ТУРКИСТОН МУХТОРИЯТИ деб аталадиган бўлди. Қурултойда Туркистон Муваққат Кенгаши аъзоларидан 8 кишидан иборат таркибда Туркистон Мухторияти ҳукумати тузилди. Ҳукуматнинг Бош вазири ҳамда ички ишлар вазири этиб М. Тинишбоев сайланди.**

Ҳукумат таркибида кейинчалик айрим ўзгаришлар юз берди. Муҳаммаджон Тинишбоев истеъфога чиққач, Мустафо Чўқай Бош вазир лавозимини бажаришга киришади.

Қурултойда Туркистон Миллат Мажлиси очилиши тўғрисидаги қарор ҳам тасдиқланди. Миллат Мажлиси 54 нафар аъзодан иборат (36 нафар мусулмон ва 18 нафар ғайри мусулмонлардан).

36 мусулмон вакиллари Туркистоннинг 5 вилоятидан бўлиб: Фарғона-10 нафар, Самарқанд-5 нафар, Сирдарё-9 нафар, Еттисув-6 нафар, Закаспий-2 нафар; 4 нафар эса бутун Туркистон шаҳардан".

Мухтор ҳукуматнинг халқ ўртасидаги обрў-эътибори болшевикларни ташвишга солди. 1918-йил 1-8 февралда Тошкентда бўлган Туркистон ўлкаси ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советларининг IV-сездида мухторият масаласи қўйилди. Съезд Туркистон Мухторияти ҳукумати ва унинг аъзоларини қонундан ташқари ҳолатда деб, ҳукумат аъзоларини қамоққа олиш тўғрисида қарор чиқарди.

12 февралда Туркистон ХКС мухторият ҳукуматини тугатиш учун ҳарбий ҳаракатларни бошлади. Бунинг учун қизил аскарлардан ташқари арманларнинг "Дашноқтсутюн" қуролли тўдалардан ҳам фойдаланди. Уларга қарши дастлабки жангда мухториятнинг миллий қўшинидан ташқари қўқонлик тинч аҳоли вакиллари ҳам қатнашди.. Қуролсиз бу кишилар қизил аскарларнинг Қўқон шаҳрига ҳужумини уч кун давомида мардонавор қайтардилар. Мухторият қўшинининг тирик қолган қисми қўрбоши Кичик Эргаш қўрбоши бошчилигида шаҳардан чиқиб кетди.

1918 (апрел-май) Туркистон советларининг сеъздида Россия Совет Социалистик Федератсияси таркибида Туркистон республикаси т.ди ва унинг Марказий Ижроия Комитети (МИК) ва ХКС сайланди. Туркистон республикаси ХКС ва МИК ичида ҳокимият учун ўзаро курашлар, можаролар ва жанжаллар авжига чиқди. (Туркистон ХКС раиси Ф.Колесов ва бошқа айрим амалдорлар лавозимидан бўшатилади). **1919-йил 19 январда К.Осипов бошчилигида Тошкентда исён кўтарилди ва 14 комиссар отиб ташланди. Совет ҳокимияти ағдарилди. Бирок исён Тошкент лемир йўл устахоналари ишчилари ва бошқа ҳарбий қисмлар томонидан тезда бостирилди. Бу исён баҳонасида болшевиклар (1919 03) сўл эсерларни ҳукуматдан сиқиб чиқариб, якка ўзлари ҳукмрон бўлиб олдилар.**

“Ҳарбий коммунизм” сиёсати ва озиқ-овқат развèрсткаси (тақсимоти)нинг оқибатлари:

деҳқондан у
етиштирган
маҳсулотнинг
деярли ҳаммаси
тортиб олинди

Бозорлар ёпилди,
савдо-сотик
таъқиқланди

16 ёшдан 55 ёшгача
бўлган барча эркак ва
аёллар учун мажбурий
меҳнат мажбурияти
жорий қилинди

Совет тузумининг бундай мустамлакачилик сиёсати оқибатида
миллий-озодлик ҳаракати минтақада кучайиб, авж олиб кетди.

3. Туркистон минтақасида совет ҳокимиятига қарши қуролли ҳаракат ва унинг тарихий аҳамияти.

Сабаблар:

1917 йилда содир бўлган октябр тўнтариши ва болшевиклар томонидан илгари сурилган коммунистик мафкура Туркистон халқлари учун мутлақо ёт тушунча эди

совет ҳукумати ҳокимиятни бошқаришга маҳаллий халқ вакиллари жалб қилинмади, уларнинг миллий ғурури, ҳақ-ҳуқуқи инкор қилинди.

янги тузум ўрнатилган илк кунларданоқ маҳаллий халқнинг урф-одатлари, миллий қадриятлари топталди. Шариат асослари ва ҚозиҲоналар бекор қилинди, вақф ерлари тортиб олинди, мулкчиликнинг барча шаклига чек қўйилди.

Туркистонда совет ҳокимияти ва болшевикча тузумга қарши истиқлолчилик ҳаракати 1918 йил феврал ойининг охирларида бошланган эди. Бу ҳаракатнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи дастлаб деҳқонлар, чорикорлар, мардикорлар, ҳунармандлар ва косиблар бўлган. Сал ўтмай уларга ўзига тўқ бадавлат оилаларнинг вакиллари, савдогарлар, ислом дини арбоблари ҳамда баъзи бойлар қўшилди. Дастлабки миллий ҳарбий ҳаракатнинг ташкил топиши Кичик Эргаш (тахминан 1885-1918) ва Катта Эргаш (тахминан 1880-192 й) нинг номлари билан боғлиқдир

1918-йил март ойининг охирига келиб **Катта Эргашнинг** номи **Фарғона** водийси аҳолиси ўртасида жуда машҳур бўлиб кетди. **Марғилонда** эса милициянинг собиқ бошлиғи **Мухаммад Аминбек Аҳмадбек ўғли-Мадаминбек** (1892-1920) кураш бошлади.

Фарғона водийсида 1918-йилнинг ўрталарига келиб, тахминан юзга яқин кўрбошилар ўз дасталари билан қизил армия қисмларига қарши кураш олиб бордилар. Бу гуруҳларда **15000** йигит бор эди.

Самарқанд вилоятида
Очилбек, Баҳромбек

Фарғона водийсида Кичик
Эргаш, Катта Эргаш,
Мадаминбек,
Шермухаммадбек,
Мубиддинбек, Ислом
Полвон, Ёрмат Махсум

Бухоро республикасида
Иброҳимбек, Мулла
Абдулқаҳҳор, Анвар Пошо,
Салим Пошо, Давлатмандбек,
Фузайл Махдум,

Хоразм республикасида
Жунайидхон,
Мадраимбой, Шокир
бола, Мавлонбек ва
бошқалар, Мемед (ё
туркман)

1920 й. 3 майда Шермухаммадбек бошчилигида Туркистон-турк мустақил ислом жумҳурияти ёки Туркистон муваққат ҳукумати туз.ди. Шермухаммадбек Фарғона водийсида Олий бош қўмондон қилиб сайланди. (Туркистон МИК раиси И.Хидиралиевнинг ёзишича, "1920 йил сентябрда босмачиларнинг сони 70000 кишига етди ва кучли ваҳима уйғотди“).

Қуролли ҳаракатни ташкилий жиҳатдан уюштиришда Фарғона водийси, Бухоро ва Хоразмдаги кўрбошиларнинг мазкур даврда болиб ўтган ўттиздан ортиқ қурултойларининг аҳамияти катта бўлган.

1919 йил ёзининг охири ва кузида Мадаминбек бошчилигидаги истиқлолчилар сафига Жалолободда турган рус крестянлари армиясининг қўшилиб, сентябрда **Мадаминбек лашкарлари Жалолобод ва Ўш шаҳарларини сўнг Эски Марғилонни эгаллашди ва Андижонни қамал қилишга киришдилар.** 1919-йил 22-октябрда Помирнинг Эргаштом овулидаги анжуманда **Мадаминбек бошчилигида Фарғона муваққат мухторият ҳукумати тузилди.** Ҳукумат таркибига 16 туб аҳоли ва 8 европалик киритилди. **Мадаминбек ҳукумат бошлиғи бўлиш билан бир қаторда Фарғона водийсидаги бу ҳаракатнинг Олий бош кўмондони ҳам этиб сайианди.**

Иброҳимбек (1921й сентябр) Бухоро кўрбошиларининг курултойида "Ислом лашкарбошиси" бўлди ва Бухорода Олий бош кўмондон қилиб сайланди. У қисқа муддат ичида Қоратегин ва Дарвозни қизил аскарлардан озод қилди. Жойларда яна амирлик давридаги бошқарув усули жорий қилинди. 1921 -22 й.да Туркиялик **Анвар Пошшо** (1881-1922) Бухоро республикасидаги истиқлолчилик ҳаракатига бош бўлиб, Фарғона ва Самарқанд вилоятларидан тортиб то Хоразм ва Шарқий Бухорогача ҳудудда у бошчилигида истиқлолчиларнинг умумий fronti тузилди. (1922 15.04) Бойсундаги кўрбошиларнинг курултойида **Анвар Пошшо** истиқлолчиларнинг **Олий бош кўмондони** ва **сиёсий раҳбари** қилиб сайланди.

Мулла Абдулқаҳҳор раҳбарлигида Бухоро, Кармана ва Нуротада ўнлаб қўрбоши гуруҳлари фаолият кўрсатди. Ўрмон Полвон, Ҳайит Амин, Остон Қоровулбеги, Ҳамро Полвон, Азимхўжа, Метан Полвон унинг энг нуфузли қўрбошилар асосан Ёиждувон, Шофиркон, Вобкент, Ромитон туманлари ва Нуротада ўз фаолиятларни кучайтирдилар. Уларнинг катта армияси 1922 йил март ойининг бошида пойтахт Бухоро шаҳрига юриш қилди шаҳарнинг катта бир қисмини эгалладилар ва бир неча соат мобайнида ўз қўлларида тутиб турдилар. Аммо Ғарбий Бухородаги қўрбошилар гуруҳларига сезиларли зарба берилди. Мулла Абдулқаҳҳор қўрбоши Қизилқум чўлларида қизил аскарлар билан бўлган тўқнашувларнинг бирида 1924 йилнинг охирида ҳалок бўлди.

1923 йилда Жунайидхоннинг талаблари: 1) Россия қўшинларини Хоразмдан дарҳол олиб чиқиб кетиш; 2) шариатга тўла эркинлик бериш; 3) собиқ ҳокимлар ва оқсоқолларни яна ўз лавозимларига тиклаш; 4) солиқлар ва патентларни бекор қилишни қатъий талаб қилди. Бироқ бу талабларни совет ҳукумати рад қилди. Питнак, Ҳазорасп, Боғот, Хонқа туманларида янги совет ҳукуматига қарши деҳқонларнинг оммавий кўзғолон қилиб Хива шаҳри устига юриш қилдилар. Қорақумда турган Жунайидхон қўшини ҳам шаҳарга қараб ҳаракат бошлади. **1924 йил 16 январда Хоразм республикасида ҳарбий ҳолат жорий қилинди.** Хоразм воҳасида истиқлолчилик ҳаракати айрим гуруҳлар томонидан 1935-йилгача давом этди. Ҳаракат Шарқий Бухоро ва Фарғона водийсида ҳам баъзи узилишлар билан юқоридаги давргача мавжуд бўлди.

4. Хива хонлигининг тугатилиши. Хоразм Халқ Совет Республикасининг тузилиши ва ундаги ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар.

Хива хонлиги: Хива, Урганч, ТошХовуз, Ҳазорасп, Питнак. Ҳудуди Россия босқинидан кейин 62.236 кв.км бўлиб, у 20 та беқлик ва 2 та ноибликдан иборат. Аҳоли 600 мингдан 900 мингга қадар. Уларнинг 60 фоиздан кўпроғини ўзбеклар, 28 фоизини туркманлар, қолганларини қозоқ, қорақалпоқ, форс (эроний), араб, рус ва бошқа миллат вакиллари ташкил этган.

Ёш хиваликларнинг талаблари ва туркман уруғ сардорларининг Жунайидхон билан келишмай қолганлиги ни ҳисобга олган болшевиклар Скалов раҳбарлигида 1919 йил 22 декабрда Хива хонлиги ҳудудига бостириб кирдилар. (1920 1.02) Жунайидхон қўшинларини тор-мор қилган қизил армия Хива шахрига кириб борди ва 2 февралда Хива хони Сайид Абдуллохон тахтдан воз кечди

1920 (26-30. 04) Хива хонлиги ҳудудида Хоразм Халқ СР ташкил этилганлиги эълон қилинди ва Полвонниёз Ҳожи Юсупов раислигида Халқ Нозирлар Шўрои тузилди.

Аммо 1923-йил ёз-кузида Хоразм республикасида туб сиёсий тўнтариш амалга оширилди. 1923-йил октябрда ХХСР Хоразм Совет Социалистик Республикаси (ХССР) га айлантирилди. ХССРнинг янги Конституцияси қабул қилинди.

Бухоро амирлигининг ағдарилиши. Бухоро Халқ Совет Республикасининг ташкил топиши ва ундаги сиёсий ўзгаришлар

Туркистон ХКС Бухорода амир Ҳукуматини ағдарилш мақсадида Ёш бухоролик жадидаларни қўллаб-қувватлашди.

Амир минглаб кишилар жадидаликда айиблаб, ноҳақ ўлдирди. Бухоролик жадидаларнинг тирик қолган вакиллари Самарқанд, Тошкент ва Москвага жўнаб кетишга мажбур бўлишди

1920- 25 08 да М.В.Фрунзе Бухорони босиб олиш учун буйруқ берди ва-2 сентябрда Бухоро шаҳри босиб олиниб Сайид Олимхон Ҳокимиятдан ағдариб ташланди.

1920-йил 14-сентябрда бўлган Халқ Нозирлар Шўроси, Ревком ва Бухоро Компартияси МКнинг умумий йиғилишида 9 кишидан иборат Бутун Бухоро инқилобий қўмитаси (раиси-Абдулқодир Муҳитдинов) ва республика Ҳукумати - 11 кишидан иборат Халқ Нозирлар Шўроси (раиси-Файзулла Хўжаев) тузилди.

1920-й октябрда Бухоро Халқ Совет Республикаси (БХСР) тузилган бўлса 1924-й сентябрда у Бухоро Совет Социалистик Республикаси (БССР) га айлантирилди.